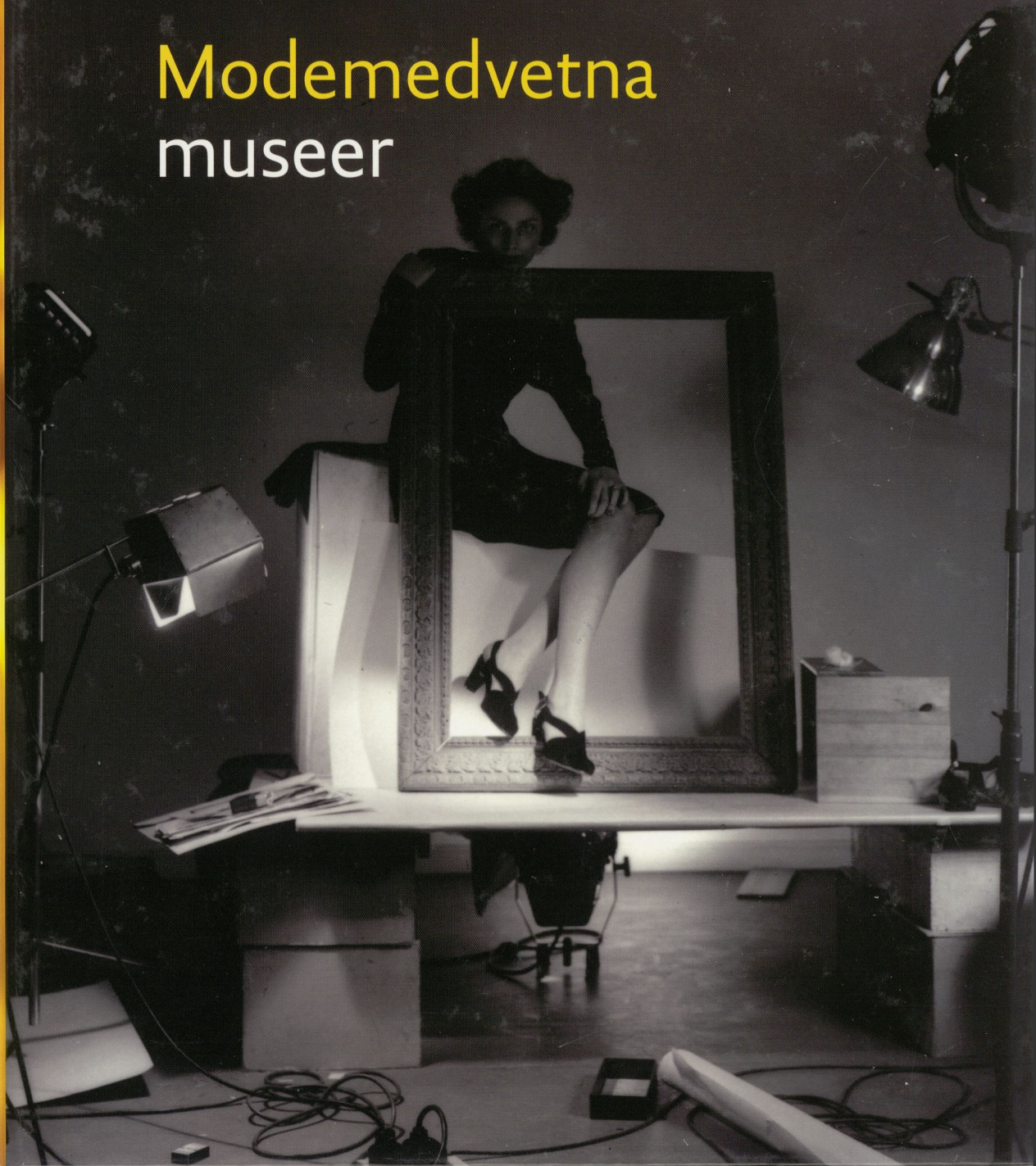

Modemedvetna museer

Modemedvetna
museer

FATABUREN 2010

Modemedvetna museer

NORDISKA MUSEETS OCH SKANSENS ÅRSBOK 2010

Red. Christina Westergren och Berit Eldvik

FATABUREN Nordiska museets och Skansens årsbok, är en skatt av kulturhistoriska artiklar som publicerats under mer än ett sekel.

Årsboken började som ett häfte med rubriken »Meddelanden«, redigerat 1881 av museets grundare Artur Hazelius för den stödjande krets som kallades Samfundet för Nordiska museets främjande. 1884 publicerades den första kulturhistoriska artikeln och när publikationen 1906 bytte namn till »Fataburen. Kulturhistorisk tidskrift« kom de vetenskapliga uppsatserna att dominera innehållet. Från och med 1931 fick årsboken Fataburen en mer populär inriktning och i stora drag den form som den har idag. Fataburen har sedan dess förenat lärdom och sakkunskap med syftet att nå en stor publik.

Fataburen är också en viktig länk mellan Nordiska museet och Skansen, två museer med en gemensam historia och en gemensam vänförening. Varje årsbok har ett tematiskt innehåll som speglar insatser och engagemang i de båda museerna, men verksamhetsberättelserna trycks numera separat och kan rekvireras från respektive museum.

Ekonomiskt stöd från Nordiska museets och Skansens Vänner gör utgivningen av Fataburen möjlig.

Fataburen 2010
Nordiska museets förlag
Box 27820
115 93 Stockholm
www.nordiskamuseet.se

© Nordiska museet och respektive författare
Omslag och grafisk form Lena Eklund
Omslagsfoto Kerstin Bernhard (framsida) och Mats Landin, Nordiska museet
För- och eftersättsblad Detalj av klänning från 1860-talet. Foto Mats Landin, Nordiska museet

Tryckt hos NRS Tryckeri, Huskvarna 2010
ISSN 0348 971 x
ISBN 978 91 7108 540 5

H&M:s skyltfönster mot Hamngatan i Stockholm den 30 januari 2010. Foto Marianne Larsson.

Uniformen i modet, modet i uniformen

Snygga mannekänger rör sig självsäkert över catwalken. De manliga modellerna är klädda i polis- och militäruniformer, pilotuniformer och läkarrockar. Varuhuset NK i Stockholm visar vårmodets skor och strumpor på temat »Personligt och uniformt«. De uniformsinspirerade kläderna har en trendig amerikansk look. De representerar yrken med makt, auktoritet och status, manliga yrken. Mörka solglasögon och bara underarmar förhöjer det maskulina intrycket. Men visningens matros och piccolo hör inte riktigt dit, trots att de har traditionellt manliga yrken. Piccolon bär blå jacka med blanka knappar, vita byxor och pillerburk och han bär andra människors bagage. Matrosen skrattar och skojar med publiken. Deras uniforma kläder avslöjar underordnad status. En manlig soldat bär kamouflagemönstrade byxor nere på höften och tajt linne. Risker för homoerotiska associationer undanröjs med en kraftfull tatuering på armen, där namnet Sussie avtecknar sig mot ett rött hjärta.

De kvinnliga mannekängerna har helt annorlunda roller. De är klädda som flygvärdinnor, servitriser och sjuksköterskor. Typiska kvinnoyrken, alla med underordnad status. Medan flygvär-

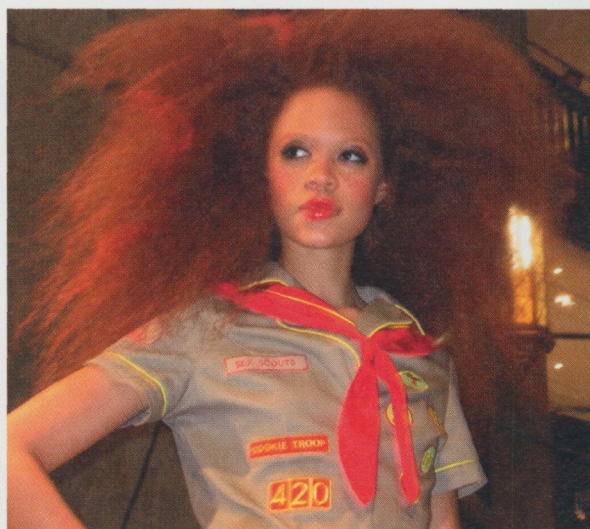
MARIANNE LARSSON
är fil.dr i etnologi, intendent
vid Postmuseum och forskare
med inriktning på kläder.

dinnorna liksom männen är klädda i förhållandevis verklighetstrogna uniformer med snygga kavajer och knälånga kjolar, bär andra kvinnor åtsmitande uniformsplagg med minimala kjolar. Det väcker tankar på maskeradkläder, eller kanske låtsasuniformer för sexlekar. Några av de kvinnliga modellerna bär militärt inspirerade, bruna trikådräkter som i någon mån överskrider könsbarriären. Den ena är en avslöjande kroppstrikå, den andra har extremt korta kjolar. Som åskådare på golvet anar man skin-korna. En ung flickscout med knallröda läppar tillhör patrullen »sex scouts«. När visningen är över har jag endast en vag aning om vad modellerna hade på fötterna.

Uniformen triggas

Via en helsidesannons i Dagens Nyheter bjöd NK in allmänheten till visningen av skor och strumpor på temat »Personligt och uniformt« i varuhusets entré. Mer intresserad av uniformer än av fotbeklädnader sökte jag mig dit, nyfiken på hur uniformstemat användes i marknadsföring av mode. Utan tvekan blottade visningen traditionellt särartstänkande mellan manligt och kvinnligt. Oavsett kön väckte de uniformsinspirerade klädesplaggen associationer till sexualitet.

Klädesplagg och dekorationer med referenser till föreställningen om uniformen återkommer ständigt i modet. Med jämna mellanrum dyker uniformsdetaljer upp i såväl klassiskt herr- och dammode som i ungdomsmode. När modebranschen låter sig inspireras av uniformen kopplas den gärna ihop med makt, våld och sex. I boken *Uniforms Exposed* från 2005 frågar sig den australiensiska forskaren Jennifer Craik varför uniformen är så trig-gande. Varför fascinerar den så, och varför återkommer unifor-

Modevisning av skor och strumpor på temat
»Personligt och uniformt«, NK Stockholm
den 17 mars 2007. Foto Marianne Larsson.

M-magasin nr 2, 2010.

mens dekorativa element ständigt i modet? Craik menar att det beror på de ambivalenta känslor som är förknippade med uniformen. Den handlar helt och hållet om kontroll, inte bara i fråga om individens sociala identitet utan även när det gäller den inre, personliga identiteten. Uniformen omfattas av regler, tvång och disciplin, men den kan dessutom uppfattas som en fetisch som signalerar tvetydiga föreställningar om erotik och moral. Månadstidningen *M-magasin*, avsedd för kvinnor i mogen ålder, illustrerar med självklarhet en artikel om kvinnors sexfantasier och erotiska drömmar med en kort och snäv poliskostym på en kurvig blondin, och åtsmitande »sjuksyrrekläder« i blankt, svart gummi.

Vad är en uniform?

Om den frågan ställs till människor av olika kön, klass, ålder och etnisk bakgrund ger den med säkerhet skiftande svar. Många skulle associera till militär och polis: till höga officerare, kamouflagedrädda soldater eller patrullerande lokalpolis. En och annan skulle kanske associera till trasiga, hungriga och sårade fotsoldater i historien. Några tänker på sjökaptener, piloter och flygvärdinnor medan andra föreställer sig järnvägstjänstemän, taxichaufförer och brevbärare. Tanken kan också gå till vårdens vita rockar, kriminalvårdens grå anstaltskläder, yrkeskläder för snickare, målare, bagare och sotare eller vår tids logotypförsedda profilkläder. Till det uniforma hör också affärsvärldens mörka kostymer och vissa ungdomsgruppers subversiva men enhetliga klädsel och kanske också vår förhållandevis strömlinjeformade vardagsklädsel, den stil som ansluter till aktuellt höstmode, vintermode, vårmode eller som-

Flottister på besök i Visby hamn sommaren 1978. Foto Marianne Larsson.

marmode. Det uniforma framträder i många olika skepnader. Stereotypen vit, västerländsk man är överrepresenterad. Är uniformen då något dynamiskt och modernt eller är den en relik som har stelnat i en klassisk form?

Det ursprungliga syftet med enhetlig beklädnad var att soldaterna skulle känna igen varandra. De skulle döda motståndarna, inte sina kamrater. En snabbresumé genom historien visar att svenska kronan redan på 1630-talet beställde stora mängder blått och gult kläde från yllemanufakturerna i Norrköping. Klädet skulle användas till rockar åt officerare och soldater. Den karolinska tidens blå långrock av kläde, justaucorpsen, med lång, tät knapprad, stora ficklock och gula ärmuppslag, brukar benäm-

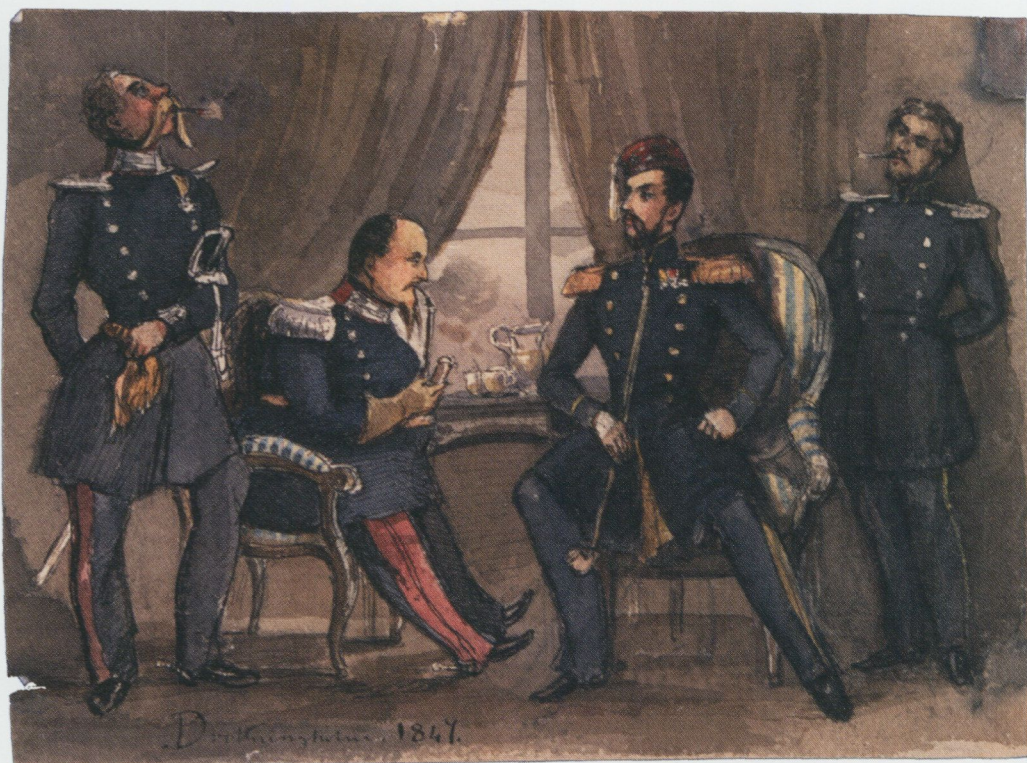
Tulluppsyningsman på Stena-terminalen i Göteborg 1995 och värnpliktig på logement i Borås 1993.
Foto Jerker Andersson, Nordiska museet.

nas karolinsk uniform. Karolinerkungen Karl XII kallas ibland soldatkungen eftersom han deltog i strid tillsammans med sina soldater. Han övergav tidens kungliga klädprakt, lade av sig peruken och klädde sig som soldaterna i enkel blå långrock. Den brittiska historikern Philip Mansel skriver i en artikel 1982 att Karl XII var sin tids största soldatkung, och att det var han som införde det nya modet att bära uniform vid hovet. Forskare och uniformshistoriker använder ofta begreppet uniform när de skriver om soldaternas beklädnad på 1600-talet. Det gäller även uniformshistorikern Erik Bellander som har beskrivit arméns beklädnad från 1500-talet och framåt i översiktsverket *Dräkt och*

uniform från 1973. Emellertid visar excerpterna vid Svenska Akademiens ordboksredaktion att ordet *uniform* användes i svenskt språkbruk först fram emot 1700-talets mitt. Det äldsta belägget är daterat till cirka 1740 och gäller officerare. Livrustkammarens inventarium bekräftar att begreppet *uniform* inte används i handlingarna från 1748, då man inventarieförde den fältdräkt Karl XII bar vid sin död 1718. I begynnelsen tycks begreppet *uniform* snarare ha avsett högre militärers representativa dräkt med förgyllda dekorationer och distinktionstecken än soldaternas enhetliga släpkläder eller munderingar.

Uniform är mode, mode är uniform

Ett par kungliga förordningar, daterade 1756 respektive 1766, visar att Kungl. Maj:t ansåg att det förekom för mycket prydnader i kläder och uniformer. År 1766 yrkades det på förbud mot bruket av silver och guld i officerarnas uniformer och munderingar. Påbuden visar att uniformen hade högt anseende och att begreppet *uniform* var etablerat inom det militära. Under 1800-talets första årtionden började även civila statliga verk införa uniformer för sina ämbetsmän och högre tjänstemän. Basplaggen i det tidiga 1800-talets *uniform* var frackrock, väst, åtsmitande pantalonger och hatt eller så kallad *bicorne*. Förgyllda distinktionstecken som klargjorde hierarkiska skillnader var ett lika karaktäristiskt inslag som de enhetliga plaggen. En *uniform* skapar enhetlighet men den markerar också skillnader och hierarkier. Utöver förgyllningar och distinktionstecken skilde sig inte uniformen nämnvärt från tidens herrmode. Uniformen var stilbildande. *Uniform* var mode och mode var *uniform*. När militären

Karska officerare i moderiktiga syrtuter. »Drottningholm 1847.« Akvarell av Fritz von Dardel 1847, Nordiska museet.

på 1840-talet övergav frackrocken till förmån för en knälång rock eller syrtut följde modedräkten efter, och när kavajkostymen slog igenom under 1800-talets andra hälft gällde det både vardagsmode och uniform. Med tiden började obligatoriska uniformer också införas för offentliganställd personal på underordnad nivå, vid järnvägen och spårvägen liksom vid Tull-, Post- och Televerket. Via uniform och reglementen disciplinerades personalen med hjälp av det militära systemets grader

Uniform för Kungliga Postverkets ämbets- och tjänstemän.
Godkänd uniformsritning från 1817, Postmuseum.

Brevbäraryniform i gråblå kamgarndsdiagonal från 1960-talet. Foto Yngve Hellström, Postmuseum.

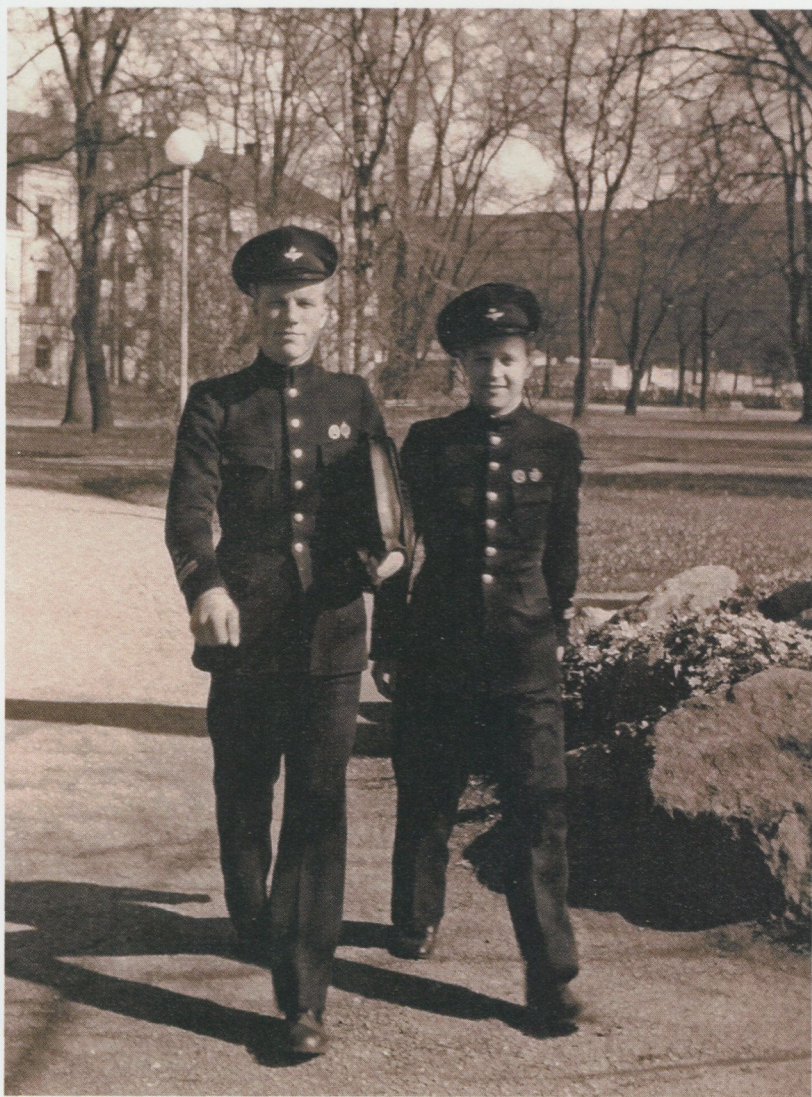
och hierarkier. I vår tid har den mörka fracken transformerats till högtidsdräkt, medan den mörkblå uniformen med blanka knappar ännu används inom vissa institutioner. Jag vill dock påstå att uniformen inte kan betraktas som statisk eller konserverad i en ålderdomlig form. Uniformen har alltid varit modern.

Perspektiven på uniformsstudier kan variera. Med utgångspunkt i uniformens tvetydighet och dess inverkan på modedräkten behandlar Jennifer Craik allt ifrån tidig militär uniform, via skoluniformer och yrkeskläder, till likformiga sport- och idrotts-

kläder. I motsats till Craiks breda perspektiv har jag själv valt ett snarast vertikalt perspektiv i min bok *Uniformella förhandlingar* från 2008. Med fokus på en specifik institutions uniformering – Postens – har jag undersökt en utsträckt tidsperiod och gjort en ingående studie av uniformeringens många olika uttryck och bärarnas förhållande till dem. Oavsett vilket, framgår det att den beklädnad som brukar benämnas uniform är intimt förknippad med sin samtids kläder och mode.

Finns det en klassisk uniform?

Jag föreställer mig att det trots variationsrikedomen finns en allmän uppfattning om något som skulle kunna kallas en klassisk uniform. Dess skärning överensstämmer med kavajkostymens. Den välskurna, mörkblå uniformskostymen knäpps med förgyllda mässingsknappar. Den är garnerad med särskiljande gradbeteckningar på axlarna och/eller med guldgaloner nedtill på ärmarna. En mössa med blank, svart skärm är dekorerad med ett förgyllt mössmärke som visar bärarens tillhörighet och status. Idag bärs sådana uniformer t.ex. av höga militärer, framför allt inom flottan och flygvapnet, av civila sjökapten och flygkapten och av poliser på högre tjänstenivåer. Denna klassiska uniform är spridd över hela världen, inte bara i väst. Den bärs oftare av män, men numera även av kvinnor. Den har en bakgrund som förenar den med makt, styrka och auktoritet. Den klassiska uniformen har gjorts till fetisch med associationer till maskulinitet, feminitet, sexualitet och även homoerotik. Med jämna mellanrum återkommer den klassiska uniformens dekorationer i modet – förgyllda knappar, revärer, galoner, gradbeteckningar och andra tecken eller symboler.

Korpralerna Larsson och Fast i gamla flygvapenuniformen 1945. Hösten samma år ersattes ståndkragen av en modernare krage med slag. Privat foto.

H&M:s skyltfönster mot Hamngatan i Stockholm den 30 januari 2010. Foto Marianne Larsson.

Uniformen inspirerar modet

Modedräkten – såväl manlig som kvinnlig – har i alla tider inspirerats av snittet, knapparna och de förgyllda utsmyckningarna i uniformen. I skrivande stund, vårvintern 2010, skyltar klädbutiken H&M på Hamngatan med flickaktigt och lekfullt klädda skyltdockor. Ett par av dem har fått låna uniformsmössor av en androgyn skyltdocka i bakgrunden i husarinspirerad uniform. Uniformsinslagen i skyltfönstret måste ses som rekvisita, men inne i butiken finns en kort jacka i rött eller svart med guldfärgade snörmakerier över bröstet. Ett annat exempel är den scenkostym sångaren Peter Jöback använde under sin julkonsert i Sveriges Television den 22 december 2009. Jöback bar en kort, mörkblå jacka med guldglänsande axeltränisar och svarta öglor vid ärmsluten. Blanka knappar var placerade utmed mörkblå, tvärgående band över bröstet, en dekoration inspirerad av dolman, husarernas uniformsjacka. Jackan bars öppen ovanpå en gråbeige t-shirt till smala byxor med revärer i blått och rött. Till det bar han kängor med röda sockor som stack upp ovanför skaften. En snabb titt på internet visar att det inte var första gången Jöback uppträdde i uniformsinspirerade scenkläder. Även trummisen i kompbandet bar en uniformsjacka. Röd och rikare utsmyckad med guldglänsande snörmakerier gick den ännu mer i stil med husarernas dolma. Hårdrockbandet Hammerfalls sångare Joacim Cans uppträder gärna i uniforms-

Husarernas uniform inspirerar modet. Dolma för manskap m/1816 vid Skånska husarregementet. Foto Armémuseum.

rock – det är inte ovanligt bland hårdrockare – och det var inte många säsonger sedan det, liksom i dagens mode, fanns snäva, uniformsinspirerade damjackor med kulformade mässingsknappar i varenda butik. Till sist, när flottans mörkblå uniformsrockar med förgyllda knappar dyker upp på secondhandmarknaden, dröjer det inte länge förrän de är sålda. Köparna är både män och kvinnor.

Vad gör uniformen med sin bärare?

Uniformen kan representera makt, våld, auktoritet, disciplinering och förpliktelse men den signalerar också igenkänning, legitimering, skydd, trygghet och kollektiv samhörighet, både för bäraren och för omgivningen. Uniformen gör bäraren till en offentlig person. Bäraren måste avsäga sig sin egen identitet till förmån för den institution han representerar. Det betyder stort individuellt ansvar, men det betyder inte att den uniformspliktige till varje pris kan tvingas underordna sig reglementen. Mental och kroppslig motsträvighet kan vara kraftfull. En institution är i allmänhet mån om sin position och sitt rykte. Eftersom institutionen värdesätter en snyggt uniformerad personalgrupp finns det utrymme för förhandlingar. Valet av uniformspraktiker blir en ömsesidig överenskommelse till nytta för både individ och institution.

Min personliga erfarenhet av uniform klädsel är begränsad och den har inte varit styrd av särskilt distinkta reglementen. Jag kan dock ansluta mig till den franska sociologen Bruno Latours teori om att även materiella ting kan ses som aktörer. Uniformen är en aktör som gör skillnad, den *gör* någonting med sin bärare i ett socialt sammanhang. Klädd i scoutskjorta under tonåren

Scouter från Glasgow, Skottland, på det internationella scoutlägret Nordjamb-75 i Lillehammer, Norge 1975. Foto Marianne Larsson.

var jag glad över min självklara tillhörighet till en sammansvetsad kamratgrupp. I kollektiv gemenskap rörde vi oss med nöje och självsäkerhet bland människor i samhället, gärna solbrända och skogsdoftande med slitna och lappade Leejeans, Graningekängor och jord under naglarna. Men under 1970-talets pacifistiska och vänsterradikala strömningar stod inte scouting särskilt högt i kurs. Att vara scout var omodernt och själv ville jag inte förknippas med rörelsens militära och religiösa ursprung. Därför dolde jag hellre scoutskjortan när jag rörde mig utomhus på egen hand. Inom scoutkollektivet var scoutskjortan ett betydelsefullt och mycket positivt laddat igenkänningstecken men i ett annat sammanhang pekade den ut mig som enskild person och gav mig en identitet jag inte ville kännas vid.

Det uniforma tänkandet i det vardagliga klädvalet markeras kanske särskilt tydligt i modet bland olika ungdomsgrupper. I stark förening mellan musikstil och klädstil skapas det uniforma inom en viss grupp. Det gäller att vara rätt klädd. Man måste ha stor lyhördhet för att kunna anamma de rätta signalerna och tecknen som krävs i klädkoden för att man till fullo skall inlemmas i gruppen. Först då kan man tillåtas att sticka ut – och då är det unika kanske det allra bästa distinktionstecknet, det som ger pondus, status och makt inom gruppen. Antalet ungdomsgrupper som är och har varit uniformerade på detta sätt är otaliga även om de yttre tecknen och signalerna bara kan uppfattas av de invigda. De uniforma kläderna gör skillnad både när det gäller individen och kollektivet. Att själv forma sin identitet är viktigt för nutidsmänniskan – inte minst bland ungdomar.

Är skoluniform en möjlighet?

Ett annat exempel på uniformering aktualiseras när märkes-hysteri bland skolungdom leder till förslag om att införa skoluniform. Den som inte har sociala förutsättningar eller ekonomiska möjligheter att klä sig i märkeskläder utsätts för risken att pekats ut och mobbas i skolan, menar lärare och andra vuxna. En enkel skoluniform skulle kunna lösa sådana problem. Var eleverna enhetligt klädda skulle ingen behöva känna sig underlägsen i brist på trendiga varumärken. Den som har ekonomisk möjlighet kan prioritera märkeslyxen men för många föräldrar blir det en ständig kamp med barn och ungdomar om exklusiva – och framför allt dyra – märkeskläder.

Under Almedalsveckan i juli 2005 agerade Kristdemokraternas partiledare Göran Hägglund för att ge skolorna möjlighe-

ten att införa skoluniformer. Han menade att det skulle minska mobbning, märkeshysteri och sexualisering. Förslaget framfördes emellertid med viss tveksamhet, enligt en artikel i webbupplagan av *Dagens Nyheter* den 3 juli 2005. Hägglund anslöt sig till tankar om att var och en ska kunna uttrycka sig fritt i sitt val av kläder. Denna dubbelhet i fråga om skoluniform är karaktäristisk för den svenska debatten. Den 23 augusti samma år publicerade www.aftonbladet.se en artikel om elevernas reaktioner på Kristdemokraternas förslag. Inte helt oväntat var ungdomarna negativt inställda. Ingen av de tillfrågade tyckte att skoluniform var en särskilt bra idé. De kunde tänka sig att bära ett gemensamt tecken som representerade skolan men en hel uniform saknade poäng. Det finns så många andra prylar som kan användas som statussymboler. Eleverna ville välja sin egen stil. Viljan att vara individuell och uttrycka sin egen personlighet är utmärkande för vårt samhälle i många avseenden.

En bredare diskussion pågår i länder där skoluniform används idag, till exempel Storbritannien, Australien, Indien och andra länder som har tillhört det brittiska samväldet. Debatten kan liksom i Sverige gälla uniformens utseende och funktion, men skoluniformen lyfts också fram som disciplinerande och fostrande. Under enkla och fattiga omständigheter formas en helt annan syn på skoluniformen. Via Läkarmissionens Webaidsshop på nätet kunde man i december 2009 skicka mellan 50 och 200 kronor som bidrag till enkla skoluniformer åt barn och ungdom i Brasilien, Kenya och Rwanda. Tönen bland ungdomarna var anorlunda. Bland föräldralösa barn stod en skoluniform allra högst på önskelistan. Är man klädd i skoluniform är det ingen som ser att man annars går i trasiga kläder.

Profilkläder är moderna uniformer

Till sist en inblick i introduktionen av nya profilkläder, vilka kan ses som vår tids uniformer för arbetskraft på underordnad nivå. I december 2009 kunde man läsa i Svenska Bostäders tidskrift *Goda grannar* att bovärdar och miljövärdar ute på gårdarna hade fått nya kläder, i lite ovanliga färger för att vara arbetskläder. »Vi tror att de synliga färgerna, med turkos och limegrönt, ökar tryggheten i området. De gör att våra medarbetare verkligen blir synliga, och att man skiljer dem från andra yrkesgrupper som till exempel hantverkare. Det är viktigt att de boende känner igen våra medarbetare«, klargör Svenska Bostäders marknadssamordnare. Kläderna var unika för företaget och färgerna gick igen i Svenska Bostäders profil. De nya kläderna – byxor, tröjor och jackor – var framtagna för att vara praktiska att arbeta i och för att signalera trygghet. Det framhålls i artikeln att en arbetsgrupp med representanter för olika yrkeskategorier inom Svenska Bostäder hade varit med och valt ut plaggen. Deltagande, medinflytande och valfrihet är inte minst viktigt i dagens individorienterade samhälle. En tillfrågad hyresgäst svarade att kläderna såg snygga och moderna ut även om hon bara sett dem på bild. Aktuella tankegångar kring vår tids profilkläder formulerades här i ett nötskal.

Uniformen kan vara ikon och fetisch, modern i sin samtid och en återkommande attraktion i modedräkten. Uniformen är också kopplad till regelverk och tvång, en obligatorisk uniform måste användas även om kroppen stretar emot. Det finns många berättelser som beskriver gammalmodiga, fula, illasit-

tande, obekväma, missklädsamma och opraktiska uniformer. Men värdinstitutionen vill se en proper yrkeskår och bäraren vill känna sig snygg och välklädd. I förhandlingar mellan individ och institution finns det goda utsikter att ordningen återställs, att uniformen görs modern på nytt.

Furirerna Larsson och Hammargren i flygoveraller, eller sommarflygdräkter, 1946. Armbindeln visar att de är signalister i flygvapnet. Uniformer eller bara funktionella arbetskläder? Privat foto.